

POMOGÁTS BÉLA

A magyar nyelv közösséget formáló, összetartó szerepe

Széchenyi István nevezetes mondását, mármint „nyelvében él a nemzet”, minden magyar ember ismeri, azokat a fejtegetéseit, amelyeket 1831-ben közre adott *Világ* című művében tárt az olvasó elé, már jóval kevesebben. Pedig ezek is megérdemelnék, hogy márványtáblákon hívják fel a nemzeti közösség figyelmét arra, hogy mit jelent számunkra, mit kellene jelentenie számunkra, magyarok számára anyanyelvünknek.¹ A „legnagyobb magyar” szent meggyőződése szerint anyanyelvünk valójában nemzeti létünk és fennmaradásunk legfőbb (ha nem egyetlen) záloga. Szeretném idézni Széchenyi István fejtegetéseit: „véntől fiatalig, dústól szegényig, a legjelesb férfiaktól a legbajosabb hölgyeinkig, mindenki, ki csak honunk éltét, nemes emelkedését s egykori dicsőségét szomjazza, tegyen meg anyanyelvünkért mindent, amit tehet! Mert vele mindent kivihetni, ami nemzetünk, sőt az emberiség díszére méltó. Nélküle semmit! Tudósink pedig az idő lelkéhez, más művelt nyelvek csinosági állásfokához s a tudományoknak, művészeteknek, mesterségeknek s találmányoknak mindegyre fejlődőbb haladásihoz idomulva s mindezekkel mindenkor versenypályát futva, magasb szempontból tekintsek nyelvünket, mint eddig! Fejtsék ki e nagy kincsünknek minden kecsét, kellemét, s hatóság erejében bizván, ne gondolják, hogy keleti zománca mindjárt megpattan, ha nemesb, delibb, fellengősb s tán csak szokatlan mintákba alakítatik s némely, még kópár vidéke dél és nyugat mosolygó virányival, vidító s lelkesítő csemetéivel gazdagítottik!...”

¹ Mondandóm előadásként hangzott el az adai Szarvas Gábor nyelvművelő napokon, 2014. október 11-én.

Ehhez a fejtegetéshez azután még a következőket fűzte hozzá:

„Szebbítsük, tágítsuk, nemesítsük nyelvünket! Annak fogékonysága – minthogy nyelvünk óriási fejlődésre képes –, minden kétségen túl van. De ahhoz se szobafilológia, se könyvekből tanult filozófia korántsem elég. Azt csak azon lelki felemelkedés eszközölheti, mely az emberi szót nem mint célt, hanem mint eszközt tekinti. Általa a nemzetek magasbra s az egyes emberek az erény felsőbb állására juthatnak, s így a mindenség tökéletesítettik.”

Magam, jelenlévő barátaimmal ellentétben, nem vagyok nyelvtudós, de mint irodalmunk bűvára is kijelenthetem, hogy anyanyelvünk a magyarság legnagyobb alkotása és nemzeti kincse, amellyel nem csak önmagát, hanem a nemzetek egyetemességét is megajándékozta. Talán nem vagyok túlságosan patetikus, amikor Kosztolányi *Ábécé a nyelvről és lélekről* című vallomásos írását idézem, tulajdonképpen a magam meggyőződésének foglalataként. „Az a tény – tett vallomást valamennyiünknek, akik itt e teremben ülünk, egyik legfontosabb és legkedvesebb mestere –, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.” És ezt az idézetet is folytatom, ahogy az imént a Széchenyi Istvántól valót: „Csak anyanyelvemen lehetek igazán én. Ennek mélységes mélyéből buzognak föl az öntudatlan sikolyok, a versek. Itt megfledkezem arról, hogy beszélek, írok. Itt a szavakról olyan régi emlékképeim vannak, mint magukról a tárgyakról. Itt a fogalmak s azok jelei végzetesen, elválaszthatatlanul összeolvadtak. A *kés*-ről tudom, hogy *culter, couteau, Messer, knife, coltello, navaja*. Ha azonban valaki nagyon akarná, elhitethetné velem, hogy tévedek. De a *kés*-ről senki se hitetheti el velem, hogy nem *kés*.”

A magyar nyelv, szeretném ismét hangsúlyozni, engem nem nyelvtudósként, hanem a magyar irodalom történetírójaként, kritikai vizsgálójaként foglalkoztat. Tekintettel arra, hogy a nyelv, mindenekelőtt a szavak a maguk jelentése mellett esztétikai tényezők is: a szavak hangalakjának, zenéjének mindig erős esztétikai hatása van, a szavakhoz tapadó történelmi és mitikus képzetek pedig lelki értelemben fejtenek ki erős hatást. Valamikor népszerű szellemi-költői játékot jelentett a „tíz legszebb szó” megjelölése a sok ezer lehetőség közül. Közel nyolc évtizede Kosztolányi Dezső (ismét rá kell hivatkoznom!) tett játékos kísérletet arra, hogy (egy francia folyóirat felhívása nyomán) kiválassza anyanyelvünk tíz legszebb szavát. „Egy új világ kezdődik – írta *A tíz legszebb szó* című 1933-ban keltezett írásában – minden nyelv küszöbén, a szépség új birodalma, új értelmi és érzelmi törvényekkel. Mi tehát a tíz legszebb magyar szó? Ezt felelném abban a tudatban, hogy válaszom merőben önkényes, és éppúgy jellemez engem, mint nyelvünket. – Láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók,

vér, szív, sír.” Ez volna tehát Kosztolányi felfogása értelmében anyanyelvünk tíz leg szebb szava. Azóta többen is próbálkoztak hasonlóval, természetesen a szavak kivá lasztásának egyéni és többnyire játékos indítéka van. Annak idején, ha jól emlékszem, éppen Balázs Géza kezdeményezte ezt a játékos nyelvészkedő kutatást, folytatni le hetne, a felhívással minden felnővekvő nemzedéket meg lehetne (kellene) szólítani.

Nem tudok arról, vajon a legszebb magyar földrajzi neveket is egybegyűjtötte volna valaki, pedig bizonyára ebben a szócsoporthoz lehetne megtalálni nyelvünk leginkább költői mozzanatait: falu- és városneveket, amelyeknek nem csak a hangzá sa figyelemreméltó, hanem történelmi, kulturális mitológiája is. Ugyanis mély meg győződéseim értelmében a földrajzi nevek hátterében mindig ott rejlik a nemzeti vagy a helyi mítosz. Hadd hivatkozzam például Jékely Zoltán gyönyörű erdélyi helynév gyűjteményére, a *Zengő nevek* című költemény soraiban. Hadrév, Sáronberke, Kalota-Szentkirály, Zentelke, Asszony-nép, Szépkényerű-Szentmárton. Ezek a falunevek ma is megérintik az olvasó szívét: nosztalgiákat, érzelmeket keltenek. Több hasonló ver sünk van: Cs. Szabó Lászlótól, Csukás Istvántól, erdélyi és felvidéki költőktől. Olyan versekre gondolok, mint Cs. Szabónak *Álmatlan éj* vagy nemzedéktársamnak, Csukás Istvánnak *Ima a bölcsőhely nevéért* című költeményei.

A magyar nyelv múltja jelene és jövője, bizonyára közös meggyőződésünk sze rint, egyszersmind a magyarság múltja, jelene és jövője: egy történelmi nemzet és egy kultúra jövője, amely, hitünk szerint, alkotórésze annak a kulturális közösségnek, amelyet Európaként ismerünk. Akik a történelem során nem egy alkalommal, nem éppen indokolatlanul, veszélyeztetettnek látták a magyar nép sorsát, rendre a magyar nyelv fennmaradásának esélyeivel is küszködtek. Hadd utaljak a „távolabbi” múltból Széchenyi Istvánra (ismét!), Wesselényi Miklósról, Kölcsey Ferencre és Vörösmarty Mihályra, a „közelebbiből” Ady Endrére, Babits Mihályra, Németh Lászlóra és Illyés Gyulára. Hadd idézzek most csak egyetlen költői művet, a *Himnusz* költőjétől a *Zrínyi második énekét*. „más hon áll a négy folyam partján, / Más szózat és más keblű nép, / S szebb arcot ölt e föld kies határa, / Hogy kedvre gyúl, ki bájkörébe lép.”

Bevallom, az utolsó két sor engem mindig zavarba hozott, mintha Kölcsey a ma gyar nyelv és a nemzet végpusztulásában látta volna az országterület felvirágzásának előzményét. Meglehetősen iszonytató gondolat, idáig csak a magyarság legnagyobb ellenségei jutottak el: milyen nagynak kellett lennie a kétségbeesésnek, hogy a *Him nus* költője idáig jutott! Ez a záró szakasz, bizony, a végső kétségbeesés műve, nem egyedül a költő korabeli írásai közül. A *Zrínyi második éneke* a reformkor történetének és a költő személyes történetének egyik drámai mélypontján született, 1838 nyarán, midőn a császári hatalom arra az elhatározásra jutott, hogy a magyarországi reform törekvéseket rendőri erőszakkal kell megfékeznie. Ebben az időben vetették börtönbe az „országgyűlési ifjakat”, majd Kossuth Lajost, végül Wesselényi Miklóst, akivel a költő személyes barátságban állott (és aki elsőként ismerkedhetett meg a nevezetes költeménnyel). A *Zrínyi második éneke* a kétségbeesés szülötte. Ilyen kétségbeesésre,

fájdalom, nem egyszer adott komoly okot a magyar történelem. Annak ellenére, hogy folyamatosan meggyőzhetett bennünket arról is, hogy a magyar nyelv „halála” (amelyről annak idején Herder nevezetes „jóslata” olyan riasztó képet festett) sohasem bizonyult valószínű lehetőségnek, mint ahogy most sem az.

Nyelvünk (egy nagyjából másfél évtizede egy neves amerikai egyetemen készült statisztika tanulsága szerint) tulajdonképpen igen előkelő helyet foglal el a világ nyelvei között. Eszerint a földkerekségen tizenkét olyan nyelv létezik, amelynek több mint százmillió használója van: az első természetesen (a maga több mint egymilliárdos nagyságával) a kínai, ezt követi az angol (természetesen nemcsak Nagy-Britannia, hanem az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és számos egykori afrikai brit gyarmat nyelvével), majd a hindi, a spanyol, az orosz, az arab, a bengáli, a portugál (nagyreszt Braziliában), a maláj-indonéz, a japán, a német és a francia. További tíz nyelvet ötvenmilliónál többen beszélnek, majd további harmincnégy nyelvet tízmilliónál több ember használ. Ezek közé tartozik a maga nagyjából tizenhárom és félmillió közötti közösségével a magyar nyelv, amely így a nyelvek sorában a negyvenkettedik helyet foglalja el. (Az elmúlt tíz év valószínű átrendeződései következtében nyilván ennél egy-két hellyel lejjebb csúszott.) Ha figyelembe vesszük azt a megállapítást, miszerint a földkerekségen (a felmérés idején) nagyjából háromezer nyelv volt található, a negyvenkettedik (vagy éppen negyvennegyedik) helyezés nem tekinthető kedvezőtlennek.

Mondhatjuk, több ezer olyan nyelv él a világban (például Afrikában, Dél-Amerikában és Óceániában), amely jóformán a kihalás szélén áll, néhány évtized múltán ezeket már csak a nyelvtörténetírás fogja számon tartani. (Szomorú módon ilyenek a legkisebb finn-ugor nyelvek is: a liv, a vót, a vepsze, a hanti és a manysi – ez utóbbi kettő legközelebbi rokonunk.) Vagy másfél évtizede az Orosz Föderációhoz tartozó Komi Köztársaság fővárosában: Sziktivkárban jártam, finn-ugor írótalálkozón. Fellépett a szónoki emelvényre egy ifjú vót költő, aki némi tragikus pátosszal, egyszerűsmind büszkeséggel jelentette ki, hogy a Szentpétervár közelében élő vótok már csak hetvenen vannak, azonban ezek „mind költők” – nagy tapsot kapott.

A magyar nyelv nincs abban a tragikus helyzetben, mint a kis finn-ugor népek nyelve, mégis azt kell mondanunk, hogy helyzete veszélyeztetett, minthogy a mögöttünk lévő évszázad mostoha történelmi folyamatai következtében igen sokat veszített erejéből és szerepéből. Szeretnék néhány példát említeni. Az első világháború idején a Kárpát-medencében (vagyis a történelmi Magyarországon) nagyjából tíz és félmillió magyar élt (ehhez járult hozzá a Romániában, vagyis Moldvában élő száz vagy százötvenezer csángó-magyar és az osztrák igazgatás alatt álló Bukovinában élő néhány tízezernyi székely-magyar). Ugyanebben az időben Romániában (vagyis a Regátban), Erdélyben, illetve egész Magyarországon, Besszarábiában (vagyis a cári Oroszországban) és Bukovinában nagyjából ugyanennyi román volt található. A magyarországi szlovákok létszáma ekkor kétfélmillió, a szerbeké pedig félmillió alatt volt.

A trianoni (majd az ezt mintegy megismétlő párizsi) határmódosítások következtében 1920-ban nagyjából 3,5 millió magyar (1,9 millió Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban, 1,1 millió a Felvidéken, félmillió a Délvidéken) került a szomszédos államok fennhatósága alá. Vagyis a magyarság állományának nagyjából egyharmada jutott kisebbségi sorba – mindenekelőtt ez a drámai helyzet okozta a két világháború közötti korszak határrevíziós törekvéseit, amelyek az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokkal (a Felvidék déli peremterületének, Kárpátaljának, Észak-Erdélynek és a Székelyföldnek, végül a Délvidéknek a visszacsatolásával) ideiglenesen révbe értek (és közel hárommillió magyarral növelték a megnagyobbodott ország lakosságát), hogy azután a vesztes háború (egyáltalán a háborúba lépés igen rosszul felmért következményei) véglegesen helyreállítsák a trianoni határokat. Mindez nem csak a nemzet tragédiája, hanem a történelem súlyos igazságtalanságai közé tartozik. Szomorúan kell mondanom, hogy mindezeknek bekövetkezéséért az akkori magyar kormányzatot is súlyos felelősség terheli.

A Kárpát-medencében (jelenleg nyolc országban) élő magyarság az elmúlt hat évtizedben drámai veszteségeket szenvedett. A magyarság nagy tömegeinek áttelepülésre kényszerítése, és a mindenütt tapasztalható mesterséges, nem egyszer erőszakos elnemzetlenítés és asszimiláció következtében ma csupán nagyjából tizenkét és fél, de lehet, hogy már csak tizenkét millió magyar él a Kárpát-medencében: Magyarországon tíz, Erdélyben másfél millió, Szlovákiában hatszáz-, a Vajdaságban kétszáz-, Kárpátalján százötvenezer. És ha számításba vesszük azokat is, akik a népszámlálások alkalmával óvakodnak bevallani magyar identitásukat, akkor is legfeljebb tizenhárom-tizenhárom és fél millió magyarral számolhatunk. A térségben időközben a románság létszáma huszonhárom-huszonnégy, a szlovákoké négy, a szerbeké közel tizenegy (ezen belül a vajdasági szerbeké több mint egy millió) és az ukránoké (ruszinoké) közel egymillió főre emelkedett. Ennek a létszámtolódásnak háttérében részben a migráció, igen nagy részben azonban a magyar nyelvű lakosság (tervszerűsége valló) asszimilációja áll. Meg persze a magyarországi demográfiai mutatók katasztrofális helyzete. A közép-európai térségben élő nemzetek nagyjából megkétszerezték állományukat, a magyarság száma legfeljebb negyedével emelkedett. Egy nagy történelmi teljesítményeket és nagyszerű nemzeti kultúrát felmutató nép a veszélyeztetett nyelvi közösségek közé került, akárcsak oroszországi rokonai.

A világ nyelveit rögzítő statisztika, amely a magyarság helyzetét viszonylag kedvező színben mutatja be az imént ismertetett adatok fényében, mégis megfontolást követel. A nemzet fogyatkozása (ki kell mondanunk) drámai méreteket öltött, és hovatovább ugyanazokkal a sötét jóslatokkal kell megküzdenünk, amelyek annak idején (közel két évszázada: a „herderi jóslat” korában) nyugtalanították a reformkori magyar értelmiséget: Széchenyit, Wesselényit, Kölcseyt és Vörösmartyt. Ráadásul a magyarságnak a maga történelmi szállásterületein hol kíméletlenebb eszközöket használó asszimilációs kényszerrel, hol csendesebb beolvasztási politikával, de mindig a

nyelvét és a nemzeti identitását veszélyeztető állami stratégiákkal kell megküzdenie. Ugyanakkor nem mondható el az, hogy idehaza: Magyarországon megfontoltabb, határozottabb és eredményesebb anyanyelv-védelmező stratégiára számíthatnánk.

Természetesen vannak és voltak ennek a nyelvvédelemnek elszánt munkásai és intézményei (olyanokra gondolok, mint az Anyanyelvi Konferencia létrehozásában és irányításában is fontos küldetést vállaló Lőrincze Lajos, Szathmári István, Grétsy László és Balázs Géza, valamint mások), ezeknek a társadalomban betöltött szerepe, a rendelkezésükre álló nyilvánosság jóval szegényesebb, mint azoké a (például televíziós) vállalkozásoké, amelyek nem építik, hanem kimondottan rombolják a nemzeti közösség anyanyelvi kultúráját és kötődéseit. Azóta a nyelvapoló mozgalmak állami támogatása nagyrészt elapadt. Holott ezek főleg a kereteik között tevékenykedő tudósok, tanárok, írók önkéntes munkája és áldozatkészsége nyomán értek el eredményeket. Lépten-nyomon jönnek létre új, kormányzati keretben elhelyezkedő és tetemes költségvetési támogatást élvező intézmények, azonban ezek szakszerűsége egyelőre semmilyen bizonyítékkal nem szolgált. Átgondolni és tennivaló ezért van éppen elég, nyelvünk védelme (és gazdagítása) ma is személyes elkötelezettséget és szívós munkát követel.

A magyar nyelv közelmúltjának és jelenének néhány tanulságáról próbáltam képet adni, annak a meggyőződésnek a jegyében, miszerint a nemzeti közösséget mindig az anyanyelv és a ráépülő kultúra: a magyar irodalom és a magyar tudomány tartotta fenn. Ez az önfenntartó erő különösen az olyan nemzetek esetében nélkülözhetetlen, amelyeket különben politikai határokkal osztottak meg a történelmi események. A magyar nemzet, amely máig nem tudta feldolgozni a trianoni traumát (mint-hogy ez tulajdonképpen alig feldolgozható) ilyen nyelvi, kulturális és történelmi közösséget jelent. A nyelv (a vallási hovatartozás, a társadalmi státusz, a lakóhely és még számos más tényező mellett) kétségtelenül az egyik legerősebb és leginkább hagyományos közösségformáló tényező. A magyarság esetében pedig alighanem a legfontosabb ilyen tényező, ámbár mostanában már ismerünk olyanokat (például az amerikai magyarok leszármazottai közül), akik jöllehet nem beszélnek a magyar nyelvet, mégis magyarnak tartják magukat, és legalább a magyar kultúrában és történelemben igyekeznek ismereteket szerezni. Mindazonáltal a nemzeti közösség formáló és összetartó ereje ma is (és valószínűleg mindig is) anyanyelvünk marad. Fenntartása, gondozása, egészségének megóvása következképp nagy közös feladat, amelyet egymással összefogva kell szolgálnia a kultúra és a közélet képviselőinek és természetesen a Magyarországon és a politikai határokon túl élő magyarságnak.